

DE WANEN ROND PAUL SCHREBER

Han Israëls

Daniel Paul Schreber (1842-1911) was een Saksisch jurist die op middelbare leeftijd krankzinnig werd. Hij schreef een boek over zijn waanervaringen, getiteld *Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken*. Dit boek heeft hem gemaakt tot de meest geciteerde patiënt in de geschiedenis van de psychiatrie - meer dan genoeg reden om aandacht te besteden aan dit geval van waanzin en de reacties die daardoor zijn opgeroepen.

Voordat dr. Schreber op middelbare leeftijd stemmen begon te horen die er niet waren, verliep zijn leven weinig opmerkelijk. Hij werd in 1842 geboren te Leipzig als zoon van een orthopedist. Zijn vader was directeur van een orthopedische kliniek en werd vooral bekend doordat hij een bestseller schreef over kamergymnastiek. De zoon doorliep in Leipzig de beroemde Thomasschule (Bach werkte ooit in de bijbehorende Thomaskirche) en studeerde daarna rechten. Vervolgens begon hij een loopbaan bij de rechterlijke macht van het koninkrijk Saksen. Hij maakte betrekkelijk snel carrière. Hij trouwde vrij laat; het huwelijk bleef kinderloos. Toen hij begin veertig was, stelde hij zich kandidaat voor een conservatieve partij voor de Rijksdag. Hij verloor de verkiezingen en verbleef daarna een half jaar met hypochondrische klachten in de psychiatrische universiteitskliniek van de beroemde hersenanatoom prof. dr. Paul Flechsig. Hij genas ogenschijnlijk volledig en vervolgde zijn loopbaan binnen de rechtelijke macht. Toen hij begin vijftig was, werd hij benoemd tot rechter bij het Saksische hoogge-rechtshof met de titel van senaatspresident. Enkele weken later moest hij opnieuw worden opgenomen in de kliniek van professor Flechsig. De ziekte verliep nu minder gunstig: binnen enkele maanden meende senaatspresident dr. Schreber dat hij de enige nog levende mens op aarde was en dat de andere mensen die hij zag, slechts door God geschapen schijnfiguren waren. Geleidelijk aan meende hij te ontdekken dat God een duivels plan met hem voorhad. God wilde hem in een vrouw veranderen en hem vervolgens bevruchten, opdat de aarde opnieuw bevolkt zou worden met zijn nakomelingen. Hij voelde zich gekweld door pijnlijke gewaarwordingen die door bovenzinnelijke stemmen werden aangeduid als 'Goddelijke wonderen'. God probeerde zijn borstkas in elkaar te duwen en zijn hoofd in een soort onzichtbare bankschroef tot een peervorm ineen te persen. Na enkele jaren verloren deze wanen hun allesoverheersende karakter. Dr. Schreber kon binnen de inrichting steeds beter functioneren, zo goed dat hij meende dat hij wel weer buiten de inrichting zou kunnen leven, te meer omdat hij meende dat hij niet gek was, maar dat hij door een ongelukkig toeval in een goddelijk complot verzeild was geraakt. Hij begon daarom als ervaren jurist aan een

proces waarin hij zijn curatele aanvocht. Na enkele jaren procederen won hij in hoogste instantie zijn zaak. Het hooggerechtshof waar hij zelf een kleine tien jaar tevoren tot senaatspresident was benoemd, oordeelde weliswaar dat dr. Schreber zonder enige twijfel krankzinnig was, maar dat deze krankzinnigheid op zichzelf geen reden was om hem zijn vrijheid te ontnemen. De rechtbank meende dat dr. Schreber geen gevaar voor zichzelf noch voor zijn medemenssen vormde, en dat de geringe verstoringen die dr. Schreber af en toe veroorzaakte -soms werd hij door 'goddelijke wonderen' gedwongen om te schreeuwen- niet ernstig genoeg waren om een zo ingrijpende vrijheidsberoving als een psychiatrische curatele te rechtvaardigen.

In de jaren waarin dr. Schreber vanuit de psychiatrische inrichting zijn processen voerde, bereidde hij zich al voor op een leven buiten de kliniek. Hij wilde terugkeren naar zijn vrouw, maar hij beseftte dat zijn vrouw vreemd zou aankijken tegen zijn omgang met God. Daarom besloot hij om voor zijn vrouw zijn nieuw verworven kennis over God op schrift te stellen. Het betreffende manuscript werd steeds dikker, en de auteur raakte er steeds meer van overtuigd dat zijn manuscript niet alleen voor zijn vrouw maar in het algemeen voor zijn medemenssen van belang zou kunnen zijn. Hij kon immers dankzij zijn onfortuinlijke ervaringen met God menige misvatting van het christelijk geloof corrigeren; hij verwachtte dat zijn manuscript waarschijnlijk een theologische revolutie zou veroorzaken. Een jaar na zijn vrijlating, in 1903, verscheen de tekst in boekvorm bij een spiritistische uitgeverij onder de titel *Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken*, memoires van een zenuwzieke. Schreber had de tekst voor de boekuitgave enigszins gekuist; zo had hij een heel hoofdstuk geschrapt waarin hij allerlei slechts bovenzin- nelijk te verklaren ervaringen met zijn familieleden had beschreven.

Men zegt dat de ontstelde familieleden dadelijk geprobeerd hebben om zoveel mogelijk exemplaren van dit krankzinnige boek op te kopen. Of dit verhaal waar is, weet ik niet; mijn eigen uitgever, Patrick Everard van de Historische Uitgeverij Groningen, wees mij erop dat een uitgever dol is op ontstelde familieleden die de complete oplage opkopen; in zo'n geval start de uitgever dadelijk de persen voor een tweede druk, en een tweede druk van de *Denkwürdigkeiten* is toen niet verschenen. Ook heeft het boek geen theologische revolutie veroorzaakt. Wel zijn de *Denkwürdigkeiten* al snel besproken in verschillende psychiatrische tijdschriften. De recensenten oordeelden verschillend. Sommigen meenden dat de ervaren psychiater uit dit boek niets nieuws kon leren. Anderen meenden dat in dit boek op zeer nauwgezette en intelligente wijze van binnenuit beschreven is hoe een paranoïcus zijn ziekte beleeft. Deze deels welwillende recensies waren echter onvoldoende om Schreber te maken tot datgene wat hij inmiddels is geworden: de meest geciteerde patiënt in de geschiedenis van de psychiatrie. Die status zou Schreber nooit gekregen hebben zonder het ingrijpen van de beroemdste psychiater aller tijden: prof. dr. Sigmund Freud.

Freud schreef in 1911 een uitvoerig opstel over het boek van Schreber, getiteld *Psychoanalytische Bemerkungen über einen autobiographisch beschriebenen Fall von Paranoia (Dementia paranoides)*. Deze studie is in de wandelgangen bekend als 'het geval Schreber' en vormt -naast Dora, Kleine Hans, de Rattenman en de Wolfenman- één van de vijf grote gevalsstudies van Freud.

Na de Tweede Wereldoorlog zijn er, deels in het voetspoor van Freud en deels zich afzettend tegen Freud, vele beschouwingen over het boek van Schreber verschenen, zoveel dat er een markt is ontstaan voor nieuwe uitgaven van Schrebers *Denkwürdigkeiten*. In 1955 werd een Engelse vertaling gepubliceerd. In 1973 verschenen er twee nieuwe Duitse edities, bij Focus Verlag -een editie die later ook is gepubliceerd als pocket bij Syndikat- en als Ullstein-pocket. In 1974 verschenen de *Denkwürdigkeiten* in het Italiaans, in 1976 in het Frans bij Editions du Seuil (inmiddels ook verschenen als Points-pocket nr.177), en het vorig jaar werd de Engelse vertaling opnieuw op de markt gebracht door Harvard University Press. Aldus lijkt op miraculeuze wijze een verwachting van Schreber zelf te zijn uitgekomen. Schreber vraagt zich in zijn *Denkwürdigkeiten* af of de voorzienigheid hem nog op enigerlei wijze zal belonen voor zijn jarenlange lijden in de psychiatrische inrichting; als mogelijkheid oppert Schreber 'dat aan mijn naam een mate van beroemdheid verbonden wordt, die duizenden mensen met veel grotere geestelijke begaafdheid niet ten deel gevallen is.' Zou er dan toch een God of althans een voorzienigheid bestaan?

Voorzienigheid moge nu niet direct zijn waarin Schrebers commentatoren geloven, maar wel zijn zij allemaal van mening dat er in Schrebers waanzin een diepere betekenis schuilt. Deze diepere betekenis die door alle commentatoren in Schrebers *Denkwürdigkeiten* wordt ontdekt, vervult mij van een zekere scepsis, en het is die scepsis waarvan ik u in dit artikel deelgenoot wil maken. Maar daartoe moet ik eerst even uitleggen wat ik zelf met Schreber te maken heb.

In 1976 was ik op zoek naar een thema voor mijn doctoraalscriptie. Mijn leermeester, de Amsterdamse hoogleraar sociologie J. Goudsblom, vestigde mijn aandacht op een interessant boekje waarin een anti-psychiatrische interpretatie van het geval Schreber wordt gegeven, getiteld *Soul Murder*, geschreven door de Amerikaanse psychiater Morton Schatzman. (Het boek is in Nederland verschenen bij Van Gennep onder de titel *De ondergang van Daniel Paul Schreber*.) Toen ik mij in de literatuur over het geval Schreber verdiepte, zag ik dat nagenoeg alle commentatoren hun bedroefdheid uitspraken dat Schreber in de *Denkwürdigkeiten* het hoofdstuk over zijn familieleden had geschrapt. Ik ben toen op de trein naar Leipzig gestapt om eens te kijken of dat hoofdstuk niet nog ergens in handschriftvorm te vinden zou zijn. U hoeft mij niet te vertellen dat dit een naïef en onzinnig plan was, want daar kwam ik zelf ook al snel achter. Dankzij enig doorzettingsvermogen en een hoop geluk vond ik echter wel nakomelingen van dr. Schreber die niet wisten dat hun voorouder het in het Westen inmiddels tot grote psychiatrische bekendheid had gebracht - mijn speurwerk vond plaats toen er nog zoiets bestond als een IJzeren Gordijn. Zij bleken wel familiepapieren, gelegenhedsgedichten en dergelijke van hun voorouders bewaard te hebben, waaronder ook allerlei materiaal dat betrekking had op dr. Daniel Paul Schreber en zijn directe omgeving. Met behulp van deze informatie en van onderzoek in Oostduitse archieven heb ik in 1980 een hoofdzakelijk biografisch proefschrift over Schreber voltooid, dat in 1986 in Franse vertaling is verschenen bij Editions du Seuil (in dezelfde reeks als de Franse vertaling van Schrebers *Denkwürdigkeiten*), terwijl vorig jaar een Duitse en een Amerikaanse editie zijn gepubliceerd, respectievelijk bij de Verlag Internationale Psychoanalyse en

bij International Universities Press. Een half jaar geleden is bij de Historische Uitgeverij Groningen een herziene handelseditie van het oorspronkelijke Nederlandse proefschrift verschenen. U ziet: zo beroemd als Schreber ben ik nog niet, maar ik doe mijn best.

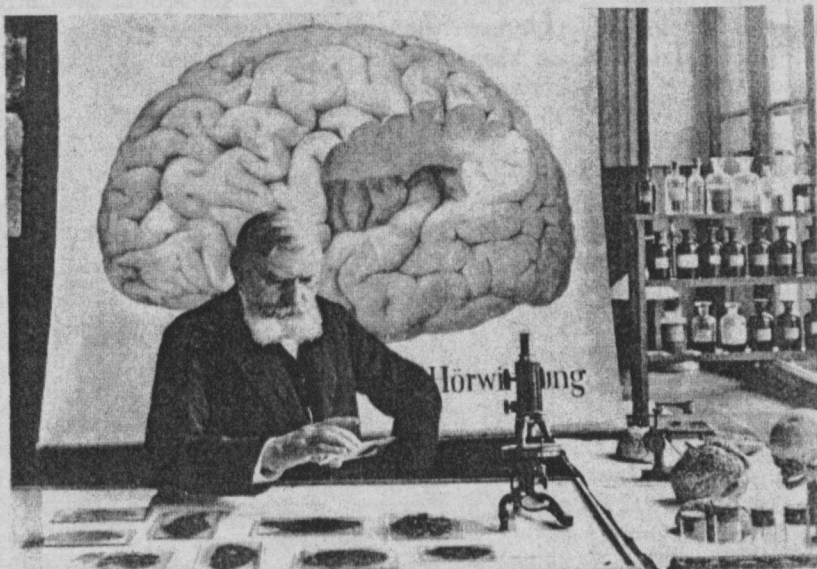
Hoewel mijn pretenties inzake 'het geval Schreber' van beschrijvende aard zijn -ik weet niets van psychiatrie en ik wil er ook eigenlijk niets van weten- heb ik mij voor mijn werk door een rijstebrijberg van theoretische literatuur over Schreber moeten heenwerken. De meeste van deze literatuur is geschreven door psychiaters; daarnaast zijn er ook nogal wat auteurs die met behulp van het geval Schreber een meer cultuurfilosofisch betoog illustreren. Het is de overmaat aan dit soort literatuur die mij definitief gevormd heeft tot de agnost die ik wellicht in aanleg altijd al was, want er deugt iets niet aan al die interpretaties van het geval Schreber. Laat ik eens beginnen met enkele van die interpretaties aan u voor te stellen.

Freud meende -al voordat hij Schrebers *Denkwürdigkeiten* had gelezen- dat vervolgingswaan (paranoia) veroorzaakt wordt door onbewuste, afgeweerde homosexualiteit. De paranoïcus is volgens Freud eigenlijk homoseksueel, maar wil zich van zijn eigen geaardheid niet bewust worden, en weert daarom zijn homoseksuele gevoelens af door te beklemtonen dat hij helemaal niet van de door hem geliefde persoon houdt, integendeel, hij haat die persoon. Hoe rationaliseert hij voor zichzelf deze haat? Door het gevoel te ontwikkelen dat deze persoon hem haat en vervolgt. Tenslotte neemt deze persoon, door wie de patiënt zich gehaat en vervolgd voelt, vaak de gedaante aan van een vervolgende hogere macht. In de God door wie Schreber zich vervolgd voelde, meende Freud de sporen te ontwaren van Schrebers vader. De waan van Schreber bevat allerlei elementen die lijken te wijzen op een homoseksuele problematiek; zie bijvoorbeeld Schrebers angst dat God hem geleidelijk aan in een vrouw probeerde te veranderen om hem vervolgens te bevruchten. Schreber werd gekweld door bovenzinnelijke stemmen die hem pesterig vroegen: 'Wat is dat voor een senaatspresident die zich door God laat n.....?' (De puntjes zijn van Schreber, niet van mij.) Kortom, Freuds interpretatie, die stoelt op een onbewust homoseksueel conflict, lijkt wel een zekere plausibiliteit te hebben.

Later zijn er allerlei anderen gekomen die hun ideeën in de waan van Schreber bevestigd meenden te zien. Het betreft daarbij grotendeels psychiatrische scholen die meenden dat de *Denkwürdigkeiten* het bewijs leverden niet voor het gelijk van de psychoanalyse, maar voor het gelijk van hun eigen school. Ik noemde al de anti-psychiatrische interpretatie van Morton Schatzman, die totaal anders van aard is dan de interpretatie van Freud maar die minstens zo overtuigend is. Terwijl Freud vooral gebruik maakt van Schrebers angsten omtrent zijn transformatie tot vrouw, concentreert de anti-psychiater Schatzman zich op heel andere elementen in de waan van Schreber. Het boek van Schreber bestaat niet alleen uit abstracte theologische beschouwingen over de rijkelijk diabolische aard van God. Schreber beseft heel goed dat deze betogen op zijn lezers de indruk moeten maken dat de auteur ernstig krankzinnig is. Als bekwaam jurist weet Schreber hoe belangrijk in een dergelijk geval goed bewijsmateriaal is, en daarom beschrijft hij heel nauwkeurig wat hem precies is overkomen, welke eigenaardige gewaarwordingen hij aan zijn lichaam heeft ondergaan, wat er precies door boven-

zinnelijke stemmen tegen hem gezegd wordt - kortom, op welke concrete observaties zijn theologische conclusies zijn gebaseerd. Het zijn deze concrete observaties die centraal staan in de interpretatie van Schatzman. Schreber lijdt onder onverklaarbare pijnlijke gewaarwordingen aan zijn lichaam; hij meent dat deze slechts verklaard kunnen worden door bovenzinnelijk goddelijk ingrijpen. Schatzman meent dat deze gewaarwordingen een opvallende gelijkenis vertonen met ervaringen die Schreber in zijn jeugd moet hebben ondergaan door toedoen van zijn orthopedische vader, dr. Moritz Schreber. Deze was niet alleen de schrijver van een bestseller over kamergymnastiek, maar is ook de ontwerper van eigenaardige opvoedingsapparaten die hij ten dele op zijn eigen kinderen heeft uitgeprobeerd. Sommige van deze apparaten (voorzien van riemen en stangen, vooral ter bevordering van een goede lichaamshouding) moeten geleid hebben tot drukken en trekken op die plaatsen van het lichaam waar zijn zoon een halve eeuw later in de psychiatrische inrichting ook pijnlijke gewaarwordingen bespeurde. Kortom, de geestesziekte van Schreber moet volgens Schatzman niet verklaard worden uit afgeweerde homosexualiteit; de duivelse God onder wie Schreber te lijden had, weerspiegelde de herinnering aan een vader met een welhaast diabolisch opvoedingssysteem. Het boek van Schatzman over Schreber is -hoewel doodgezwegen door de volgelingen van Freud- een groot succes geweest, en vertaald in nog meer talen dan Schrebers *Denkwürdigkeiten*; ik bezit onder andere een Zweedse, een Spaanse en een Japanse editie.

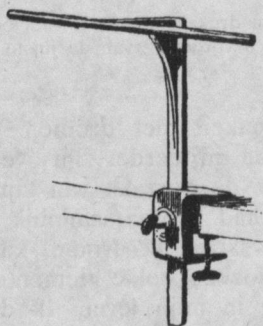
De laatste jaren is in de Schreber-literatuur een nieuwe school in opkomst, waaraan de namen verbonden zijn van de Duitse pedagoog Gerd Busse, de Amerikaanse analyticus Zvi Lothane en de Zwitserse auteur Martin Stingelin. Zij gaan uit van het plausibele idee dat je een waansysteem pas op een ingewikkelde manier -via afgeweerde homosexualiteit of een ongelukkige jeugd- moet gaan verklaren als een meer voor de hand liggende verklaring

Afb.1. Schrebers psychiater, de hersenanatoom prof.dr.Paul Flechsig.

niet lukt. Zij zoeken de verklaring in de omstandigheden waaronder Schreber leefde toen hij gek was; zij menen dat het leven in een psychiatrische inrichting omstreeks 1900 niet bevordelijk was voor iemands geestelijke gezondheid. Zoij zoeken de boosdoener vooral in de personn die ook volgens Schreber zelf een van de belangrijkste samenzweerders tegen zijn gezondheid was: de directeur van de psychiatrische universiteitskliniek in Leipzig, de al eerder genoemde hersenanatoom prof. dr. Paul Flechsig (zie afb.1). De God van Schreber vertoont volgens deze auteurs eerder sporen van professor Flechsig dan van Schrebers vader. Er bestaan voor dit idee enkele krachtige argumenten. Zo klaagt Schreber in zijn *Denkwürdigkeiten* dat God eigenlijk niets afweet van levende mensen en alleen maar goed met lijken kan omgaan. Deze klacht is irrelevant ten aanzien van Schrebers vader -Schrebers vader had als orthopedist eigenlijk niets met lijken te maken- maar raakt een kernprobleem van professor Flechsig. Flechsig stond aan het hoofd van een grote psychiatrische kliniek, maar interesseerde zich eigenlijk niet voor levende psychiatrische patiënten; zijn eigenlijke specialisatie was de hersenanatomie; zijn hartstocht tot hersenanatomisch onderzoek kon hij pas botvieren als zijn patiënten waren overleden en hij hun schedels kon doorzagen.

Het zij verre van mij om af te dingen op de ingenieuze theoretische constructies van deze uiteenlopende psychiatrische benaderingen, maar ze kunnen onmogelijk allemaal tegelijkertijd waar zijn. Mijn laatste restje geloof in de anti-psychiatrische interpretatie van Schatzman werd onderuitgehaald door een vrij simpele constatering van J. Barendregt - de enkele jaren geleden overleden Amsterdamse hoogleraar psychologie die vooral bekend is geworden door het zogenaamde 'fobieënproject'. Barendregt heeft veel klachten van psychiatrische patiënten geïnventariseerd; volgens hem zijn de lichamelijke klachten van Schreber, zoals druk op de borst en het gevoel dat het hoofd in een soort bankschroef zit, vrij gangbaar onder psychotische patiënten. Toch zijn al deze andere patiënten in hun jeugd nooit door hun vaders vastgebonden in opvoedingsapparaten met riemen en stangen (afb.2,3).

Afb.2. Psychotische patiënten lijden vaak aan een gevoel van druk op de borst, ook zonder dat ze zijn opgevoed met dit apparaat van Schrebers vader ter bevordering van de juiste schrijfhouding.

Andere twijfel jegens dit soort interpretaties komt voort uit een overweging die zo banaal is dat ik bijna aarzel om hem op te schrijven. Als je in het waansysteem van een psychiatrische patiënt sporen kunt ontdekken die verwijzen naar werkelijke gebeurtenissen uit het leven van die patiënt - bijvoorbeeld: onverklaarbare gewaarwordingen die lijken te verwijzen naar bepaalde jeugdervaringen, of een God met eigenschappen die lijken op een bepaalde psychiater- dan bewijzen deze sporen eigenlijk nog niets inzake de vraag wat de oorzaak van de geestesziekte is. Stel bijvoorbeeld dat dit soort geestesziekte iets is dat je overkomt net als kanker, en dat er daardoor iets mis gaat in je hersenen, ook dan kunnen die op hol geslagen hersenen bij het produceren van hun waanideeën slechts putten uit één bron, namelijk uit wat er al in die hersenen zit, en dat zijn al die dingen die de patiënt meemaakt en vroeger zoal heeft meegemaakt. Dus ook als de geestesziekte op geen enkele wijze door eerdere gebeurtenissen veroorzaakt zou zijn, ook dan is het nog alleszins aannemelijk dat je sporen van deze vroegere gebeurtenissen in de waangedachten van de patiënt zult terugvinden. Misschien kan ik mijn

Afb.3. Psychotische patiënten lijden vaak aan een gevoel van druk rond hun hoofd, ook zonder opgevoed te zijn met dit apparaat van Schrebers vader ter bevordering van de juiste groei van de kaakbeenderen.

punt verduidelijken door een vergelijking te maken met dromen. In mijn dromen kan ik altijd sporen vinden van dingen die mij eerder zijn overkomen. Dat betekent echter nog niet dat die dingen er de oorzaak van zijn dat ik droom. Als ik andere dingen had meegemaakt, had ik waarschijnlijk ook gedroomd, zij het van andere dingen. De vraag waarom ik droom, kan waarschijnlijk niet beantwoord worden door te onderzoeken welke elementen in de droom verwijzen naar werkelijke gebeurtenissen in mijn leven. Ik denk dat hetzelfde geldt voor kranzinnigheid. De speurtocht naar sporen van werkelijke gebeurtenissen in een waansysteem kan allerlei interessante vondsten opleveren, maar bewijst eigenlijk niets ten aanzien van de vraag waarom de betreffende patiënt gek is geworden.

Bovendien vertonen deze interpretaties allemaal een akelig trekje dat mij nog meer aan het twijfelen zet. Al deze auteurs menen dat ze hun zaakjes af en

toe iets mooier moeten voorstellen dan ze in werkelijkheid zijn. Laat ik een paar voorbeelden geven. Verschillende auteurs hebben de waan van Schreber dat God probeerde om hem in een vrouw te veranderen, in verband gebracht met castraties die door prof. Flechsig werden uitgevoerd op zijn eigen psychiatrische patiënten. Aldus lijkt de gruwelijke God van Schreber te verwijzen naar een welhaast nog gruwelijker psychiater. Dit verband is een fraaie vondst, die echter een beetje wordt bedorven doordat niemand erbij vertelt dat Flechsig deze castraties alleen aanraadt voor vrouwen, en dan nog alleen voor zeer uitzonderlijke gevallen waarbij sprake is van kwaadaardige ziektes aan de geslachtsorganen. De auteurs die wijzen op het verband tussen Schrebers vrouwelijkheidswaan en Flechsigs castratiepolitiek, denken blijkbaar dat ze hun vondst versterken door de indruk te wekken dat deze castraties ook op mannen en vaker dan alleen in uitzonderingssituaties werden toegepast. Natuurlijk vergroot dit inderdaad de overtuigingskracht tegenover de doorsnee-lezer; het effect is echter omgekeerd tegenover degene die wel precies weet hoe de zaken in elkaar steken: zodra je ziet hoe Flechsig hier diabolischer wordt voorgesteld dan hij in werkelijkheid was, krijg je het onbehaaglijke gevoel dat deze auteurs blijkbaar enige cosmetische verfraaiing voor hun stelling behoeven - alsof de werkelijkheid zelf niet helemaal sterk genoeg is om hun constructies te kunnen torsen.

Hetzelfde zie je bij Schatzman, die meent dat de boosdoener gezocht moet worden in de persoon van Schrebers vader met zijn diabolische opvoedingssysteem. Schatzman slaagt er uitstekend in om een gruwelijk beeld te schetsen van de opvoedingsmethodes van deze Schreber senior, maar hij zwijgt angstvallig over alle passages waar Schreber senior benadrukt dat opvoeding niet alleen moet bestaan uit discipline, tucht en plicht maar ook uit liefde en sympathie.

Er is slecht één auteur die zich niet bezondigt aan dit soort cosmetische verfraaiing, en dat is Sigmund Freud. Maar Freud lijkt weer andere dingen te doen die niet deugen. Zo maakt Schreber in zijn *Denkwürdigkeiten* melding van een broer. Hij vermeldt niet of deze broer ouder dan wel jonger was. Freud schrijft dat het met zijn interpretatie het fraaist zou kloppen indien deze broer ouder zou zijn geweest. En we weten thans dat Schreber één broer had, en dat die broer inderdaad ouder was. Dat lijkt dus fraaie extra evidentie voor de interpretatie van Freud. Hier doet zich echter een akelige kwestie voor. Freud schreef weliswaar dat hij niet wist of die broer ouder dan wel jonger was, en dat het fraai met zijn interpretatie zou kloppen indien die broer ouder was, maar naar alle waarschijnlijkheid wist Freud toen hij dit schreef, wel degelijk dat deze broer ouder was. Aldus laat Freud ons een konijn uit de hoed trekken dat hij er waarschijnlijk zelf al in had gestopt.

Het is Gerd Busse geweest die als eerste op dit konijn van Freud heeft gewezen. Helaas bederft ook hij weer het effect van zijn aardige vondst door deze kwestie een klein beetje te overdrijven. De kwestie is deze: Freud schrijft in zijn Schreber-opstel dat hij van een volgeling van hem informatie over Schrebers vader heeft gekregen. Ongeveer twintig jaar later schrijft Freud in een brief dat hij indertijd van die volgeling niet alleen informatie heeft gekregen over Schrebers vader maar ook over die broer die ouder bleek te zijn dan Schreber. Naar alle waarschijnlijkheid wist Freud dus al tijdens het schrijven van zijn Schreber-opstel dat die broer ouder was. Maar helemaal zeker is dat natuurlijk niet. Het is ook mogelijk dat die volgeling aan Freud

aanvankelijk alleen maar informatie over de vader heeft verstrekt, en pas later -toen hij in het opstel van Freud las dat Freud vermoedde dat de broer van Schreber een oudere broer was- ging informeren en aan Freud liet weten dat diens vermoeden klopte. Erg waarschijnlijk is dit misschien niet, maar het is bepaald ook niet onmogelijk. Wat doet Gerd Busse echter? Hij poneert zijn vondst net iets stelliger dan zij is: hij doet net alsof het uitgesloten is dat Freud de informatie over die oudere broer pas na het schrijven van zijn opstel heeft gekregen.¹ Aldus blaast hij de kracht van zijn argumentatie op van pakweg negentig procent naar de volle honderd procent, maar zodra je doorziet dat de laatste tien procent berusten op het verzwijgen van een restje onzekerheid, wordt het hele effect bedorven, en ben je als lezer geneigd om niets meer zonder controle aan te nemen op gezag van auteurs die blijkbaar van mening zijn dat zij een klein beetje mogen bluffen.

Al mijn twijfels over interpretaties van Schrebers *Denkwürdigkeiten* worden nog versterkt doordat andere auteurs weer totaal andere sporen in dit boek ontdekken. Zo meent de Franse analyticus Eduardo Prado de Oliveira dat je in de *Denkwürdigkeiten* allerlei elementen kunt herkennen uit een indertijd wereldberoemde roman van Eugène Sue. En niet alleen boeken zouden hun sporen in de *Denkwürdigkeiten* hebben nagelaten; Elias Canetti gebruikt bijvoorbeeld de theologie van Schreber als een vroeg voorbeeld van het latere totalitaire nazistische wereldbeeld. Er zijn echter veel meer auteurs die via complexe analyses complete wereldbeschouwingen in de *Denkwürdigkeiten* menen te ontwaren, waarbij de ontdekte wereldbeschouwing -hoe toevallig!- zich steeds onthult als een duistere verwoording van de revolutionaire visie van de betreffende auteur zelf. Zo meende de Franse auteur Bernhard This in de *Denkwürdigkeiten* een buitengewoon scherpzinnige waarschuwende stem te ontwaren tegen de gevaren van het racisme. De Britse auteur Anthony Wilden meent dat Schreber zich in zijn boek ontpopt als een auteur met een radikaal-socialistische en feministische boodschap, terwijl de Amerikaanse theologe Lucy Bregman betoogt dat de godsdienstwetenschappen de *Denkwürdigkeiten* ten onrechte nooit serieus hebben genomen, omdat er in dit boek wel degelijk een moderne en radikale, want ecologische, theologische visie valt te bespeuren. Steeds figureert Schreber als de moeilijk te doorgronden profeet van de visie die pas bij de auteur zelf in volle duidelijkheid aan het licht kan treden. Let wel: Schreber zelf schrijft geen woord rechtstreeks over racisme of feminisme of socialisme of ecologie; deze thema's onthullen zich pas na die diepzinnige analyses.

Zo lijkt het bijna alsof analyse van de *Denkwürdigkeiten* niet alleen zinloos is als het gaat om de vraag waarom Schreber gek is geworden; het lijkt welhaast alsof de *Denkwürdigkeiten* een soort Rohrschachtest vormen waarin iedere wereldverbeteraar zijn eigen waanideeën kan ontwaren.

¹ Hij voegt hierbij wel een noot toe waarin hij schrijft dat dr. Eissler - oud-beheerder van het Freud-archief - en dr. Israël's erop wijzen dat het mogelijk is dat Freud de informatie over de oudere broer pas na het schrijven van zijn publikatie heeft gekregen. In zijn hoofdstuk doet Busse echter net alsof dit niet mogelijk is, en alsof het zeker is dat Freud bij het schrijven van zijn studie al beschikte over de informatie over de oudere broer. Dit is althans wat Busse schrijft in de laatste conceptversie van zijn proefschrift. Mocht hij in de definitieve versie alsnog zijn leven beteren en in dit verband overal het vervelende woordje "waarschijnlijk" toevoegen, dan hoop ik dat de redactie van *Groniek* mij zal toestaan om dr. Busse alsnog mijn verontschuldigingen aan te bieden.

Literatuur

- Bregman, Lucy. 'Religion and Madness: Schreber's Memoirs as Personal Myth.' *Journal of Religion and Health* 16 (1977): 119-135.
- Busse, Gerd. 'Schreber und Flechsig: Der Hirnanatoom als Psychiater.' *Medizinhistorisches Journal* 24 (1989): 260-305.
- Busse, Gerd. *Schreber, Freud und die Suche nach dem Vater: Über die realitätsschaffende Kraft einer wissenschaftlichen Hypothese*. Proefschrift Freie Universität Berlin, in voorbereiding.
- Canetti, Elias, *Masse und Macht II* (1960).
- Freud, Sigmund. 'Psychoanalytische Bemerkungen über einen autobiographisch beschriebenen Fall von Paranoia (Dementia paranoides).' *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen* 3 eerste helft (1911): 9-68.
- Israëls, Han. 'Schreber, vader en zoon: Historisch-kritische opmerkingen over een psychoanalytisch beschreven geval van paranoia' (Groningen 1989).
- Lothane, Zvi, 'Schreber, Freud, Flechsig, and Weber Revisited: An Inquiry into Methods of Interpretation.' *The Psychoanalytic Review* 76 (1989): 203-262.
- Prado de Oliveira, Eduardo, 'Trois études sur Schreber et la citation.' *Psychanalyse à l'université* 4 (1979): 245-282.
- Schatzman, Morton. *Soul Murder: Persecution in the Family*. (London 1973).
- Schreber, Daniel Paul, *Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken nebst Nachträgen und einem Anhang über die Frage: 'Unter welchen Voraussetzungen darf eine für geisteskrank erachtete Person gegen ihren erklärten Willen in einer Heilanstalt festgehalten werden?'* (Leipzig 1903).
- Stingelin, Martin, 'Paul Emil Flechsig: Die Berechnung der menschlichen Seele.' In: Jean Clair, Cathrin Pichler en Wolfgang Pircher eds, *Wunderblock: Eine Geschichte der modernen Seele* (Wenen 1989).
- This, Bernard, 'La race Schreberienne.' *Le coq-heron* 37/38, juni/juli 1973a, p.2-3; 40, november 1973b, p.2-12; 41/42, december 1973/januari 1974, p.9-17.
- Wilden, Anthony, *System and Structure: Essays in Communication and Exchange*. (London 1972).